

CASOPIS
PRE TEORIU
ARCHITEKTÚRY
& URBANIZMU

Journal of architectural
and town planning theory
ISSN 1213-9926
Číslo 3-4/1995

6 ROKOV DO

ARCHITEKTÚRA & URBANIZMUS

OBÁLKA ČASOPISU
ARCHITEKTÚRA & URBANIZMUS
ČÍSLO 3 – 4 Z ROKU 1995, KTORÉ
BOLO CELÉ VENOVANÉ VTEDAJŠEJ
SLOVENSKEJ ARCHITEKTÚRE

COVER OF THE JOURNAL
ARCHITEKTÚRA & URBANIZMUS
NO. 3 – 4 / 1995 THAT WAS
COMPLETELY DEVOTED TO SLOVAK
ARCHITECTURE OF THAT TIME

Malé dejiny, príručné teórie a nesystematické kritiky Súdobá architektúra na stránkach časopisu Architektúra & urbanizmus

Small Histories, Available Theories and Unsystematic Critique Contemporary Architecture in the Journal Architektúra & Urbanizmus

Henrieta Moravčíková

Architektúra & urbanizmus, as a journal published quarterly by a scholarly institution and declaratively focused on the theory of architecture, urban design and human environments, has represented from its very outset a well-anchored space for the discussion of contemporary architecture. In contrast to the monthly publications like the Slovak journal *Projekt* or its Czech counterpart *Architektura ČSSR*, it had at its disposal a greater chronological distance from the latest realisations, and its focus likewise allowed for more general thematization of current architecture. Nonetheless, it is true that texts addressing contemporary Slovak architecture, analysis of creative principles, architectonic forms, expressions or emerging trends, have appeared on its pages only sporadically and on an individual basis. Often, between individual contributions there could be a gap of up to a decade. In the first years of the journal's publication, contemporary architecture was discussed mainly in connection with work in a historic environment, while special emphasis was placed on the formation of the city and questions of modern urban planning in the context of historic settlements. In this connection, the journal also published the results of the urban planning competitions of the era, such as the international ideal urban planning competition for the design of the southern district of Bratislava. The higher frequency of urban planning themes at this time was influenced on one hand by the general social (and state) demand for the rebuilding and modernisation of cities, yet equally by the individual focus of the journal's editors and the orientation of the two institutions that published the journal at the time: the Institute for Construction, Architecture and Urban Planning of the Slovak Academy of Sciences (ÚSTARCH SAV) and the 'Department of Architectural Theory and Creation of the Living Environment' of the Czechoslovak Academy of Sciences (ČSAV). Texts on contemporary architecture focusing on the analysis of the architectonic form of specific buildings began to appear in the journal only in the 1970s. In the first half of the decade, these were mostly generalised contributions balancing and evaluating the architecture of the past three decades since the end of World War II. Predominantly, the authors consisted of architectural historians from the universities in Bratislava or Prague. By the decade's later half, attention came to focus on theoretical questions of creativity and architectural criticism, in this case addressed more often by

researchers from the SAV and the ČSAV. The 1980s brought along a thematization of postmodern architecture, which persisted in the journal up until the start of the 1990s; here, the authors tended to be affiliated with the Department of Architectural Theory and Creation of the Living Environment (ČSAV). Reflection of postmodernism, in turn, was linked to the broader situation in the humanistic disciplines, in which a pluralism of approaches became the watchword of the Eighties. By the first half of the 1990s, the journal's pages played host to confrontations between the contradictory standpoints of modernism and postmodernism, or more accurately postmodernism and the 'new modernism'. Understandably, this period also witnessed a broad expansion of the circle of contributors, and a greater openness to international contributions: logically reflecting the change in society after 1989, one outcome of which was that contemporary architecture emerged as a theme not only for researchers and practitioners, but equally for the general public. Moreover, the fall of the Iron Curtain led to an immediate linking of the Slovak and Czech scenes with the themes of international architectonic discussion. The polarised discussion of this era was, however, the last time that such concentrated attention was turned toward contemporary architecture. As is clearly visible, the selection of themes, their frequency and the method of their treatment within *Architektúra & urbanizmus* has been conditioned by many interior factors emerging from the current state of architectonic thought, yet equally by external ones such as the wider social situation or the personnel composition of the editorial board – or even the simple presence of personalities capable of reflecting contemporary architecture in the Czecho-Slovak context. The study reproduces the form, contents and the course of discussion on contemporary architecture in the journal throughout the past half-century. It also touches upon the personal and social ramifications that influenced the creation and publication of these texts. The focus here, though, is on the period from the 1970s up to the 1990s, and on the line of reflection of contemporary architecture that reacted directly to changes in the architectonic paradigm and assumed a polarising character. The texts addressing this topic are divided into three basic groups: historiographic, theoretical, or architectural criticism. Even here, we find a reflection of the development of writing about contemporary architecture in the

journal, leading from history and large theories to critiques and partial theories. From the alternation, concentration or absence of individual genres, it is evident that the attention of the contributors over the past fifty years has moved from summary texts largely encompassing historical periods towards less sweeping texts focusing on selected phenomena. Other changes have been in the tone of contributions and the method through which research results are presented. Generalising texts formulated through abstract concepts, which were prevalent in the first decade, gradually have given way to contributions that address actual works and their real aspects. And a similar trajectory of development can be seen in the architectonic theories presented here. Increasingly, the authors of the texts moved away from the ambition to create and present a unified theory for contemporary architecture. While in 1971, there were still calls for formulation of a still more inclusive theory for all architecture and construction, by 2007 all that remained was a mere statement of such a theory's absence. This interest in a single all-embracing theory of architecture culminated in the 1980s with the entrance of post-modernism into the Slovak environment, and it was at the same time that theorizing on architectural critique also reached its high point. Moreover, by the 1990s, attention shifted even further to the implementation of a criticism of treating architecture as a genre in itself. However, the general prevailing subject matter of the journal consisted of a retrospective view of contemporary architecture over a prospective one, with the ambition of directly shaping or directing the architecture of the moment.

The end of the 1980s and the start of the 1990s could be regarded as the most productive period, at least in terms of the frequency of contributions on contemporary architecture. The articles published here at that time assumed the character of true architectural critique, programmatic statements and anticipatory texts all in one. In connection with the polemical or polarising character of the argumentation, as well as the close ties to active protagonists within Slovak architecture, this period could also be regarded equally as the most relevant in terms of relationships to immediate domestic architectural discussion. Perhaps the most consistent testimony to appear with relation to contemporary architecture was the monothematic double issue '*Päť rokov po*' [Five Years After], published in 1995 and evaluating the first 'free half-decade' of Slovak architecture after 1989. The texts published in this issue were also the closest to direct architectural criticism. At the time, the focal point of discussion was given by the 'dispute' between the neo-Modernist and the regionalist-organic wings of Slovak architecture. In turn, the

most striking reflection of international discourse on contemporary architecture, in particular its deconstructivist tendency, appeared in the monothematic double issue *Berlín – Bratislava, narušené mesto* [Disturbed City]. These two special issues of the journal could be regarded as the most complete records of the era's thoughts on contemporary architecture in Slovakia that ever appeared in the journal – as well as forming two radically different methods of thematising contemporary architecture. While *5 rokov po* is the overall original work of two authors and simultaneously the editors of the issue, *Berlín – Bratislava, narušené mesto* assumes the form of conference proceedings. The contributions addressing contemporary architecture published in the 1990s were also connected by a more or less pressing need to resolve the new social and cultural situation, and the position of Slovakia's architecture in a European context. A number of authors in their argumentation made use of the conception of 'centre vs. periphery' or of the 'cultural crossroads'.

The study also reveals that contemporary architecture may have appeared in the journal without much planning, but never by chance. The texts that discussed contemporary architecture did not assume a fixed genre framework, and were not printed within the previously set rubrics. Their frequency, as well as their form, immediately reflected above all the personal research preferences of the journal's creators, even as much as these preferences were directly connected to wider Czecho-Slovak as well as international architectural discussion. In these texts, it is possible to identify a significant phenomenological lineage in thinking of architecture drawing upon, or influenced by, the work of Christian Norberg Schulz and Kenneth Frampton, which persisted from the mid-1980s into the mid-1990s. At the same time, the fiftieth anniversary of the journal's first appearance reflects an increasing concentration in authorial interest on the qualities of architectural form. The method of writing about contemporary architecture has essentially moved from investigating typological and social connections towards and analysis of formal manifestations and a classified direction, which culminated at the start of the 1990s.

The rich array of genres and formats in writing about contemporary architecture, as well as their frequent alternation, can be regarded as proof of the journal's expertise and independence, as well as confirmation of its openness and sensitivity with relation to the contemporary world and its themes. In turn, the shifting of views on contemporary architecture could also be viewed as a seismographic register of the shifts in the Slovak and Czech architectural scenes over time.

Architektúra & urbanizmus, ako časopis vydávaný štvrťročne vedeckým pracoviskom a deklaratívne zameraný na teóriu architektúry, urbanizmu a životného prostredia, predstavoval od samého začiatku solídny priestor na diskutovanie súdobej architektúry. Na rozdiel od mesačníkov, ako bol napríklad slovenský *Projekt* alebo česká *Architektura ČSSR*, disponoval väčším časovým odstupom od aktuálnych realizácií a jeho zameranie mu súčasne dovoľovalo všeobecnejšie tematizovať vtedajšiu architektúru. Napriek tomu sa texty venované súdobej slovenskej architektúre, analýzam princípov tvorby, architektonickej formy, výrazu či súdobým trendom dostávali na stránky časopisu skôr sporadicky a nárazovo. Medzi jednotlivými príspevkami bol niekedy odstup až desať rokov. V prvých rokoch vychádzania časopisu sa o vtedajšej architektúre písalo najmä v súvislosti s tvor-

bou v historickom prostredí, pričom sa osobitný dôraz kládol na tvorbu mesta a otázky moderného urbanizmu v kontexte historických sídiel. V tej súvislosti boli v časopise publikované aj výsledky vtedajších urbanistických súťaží, ako bola napríklad medzinárodná ideová urbanistická súťaž na riešenie južného obvodu Bratislavy.¹ Vtedajšiu vyššiu frekvenciu urbanistických tém ovplyvnila jednak spoločenská objednávka vo vzťahu k prestavbe a modernizácii miest, ale aj individuálne zameranie tvorcov časopisu. Urbanistom bol predseda redakčnej rady a hlavný redaktor časopisu Emanuel Hruška, pôsobiaci aj ako profesor na Stavebnej fakulte v Bratislave, aj zástupca šéfredaktora Tibor Zalčík, ktorý pôsobil na Ústave stavebníctva a architektúry SAV. Taká orientácia súčasne zodpovedala aj orientácii obidvoch pracovísk, ktoré časopis v tom čase vydávali, ÚSTARCH SAV aj Kabinet teórie architektúry a tvorby životného prostredia ČSAV. Texty o súdobej architektúre zamerané na rozbor architektonických foriem konkrétnych budov sa v časopise prvý raz objavili v sedemdesiatych rokoch 20. storočia. V ich prvej polovici to boli najmä všeobecnejšie príspevky, ktoré bilancovali a hodnotili architektúru uplynulého tridsaťročného obdobia od konca druhej svetovej vojny. Na ich príprave sa autorsky ťažiskovo podieľali historici architektúry z univerzitných pracovísk v Bratislave a v Prahe. V druhej polovici sedemdesiatych rokov sa pozornosť sústredila na teoretické otázky tvorby a architektonickej kritiky. Týmto témam sa venovali najmä bádatelia z akademických pracovísk SAV a ČSAV. Osemdesiate roky priniesli tematizáciu postmodernej architektúry, ktorá pretrvala na stránkach časopisu až do začiatku deväťdesiatych rokov. Ťažiskovo sa tu autorsky uplatnili najmä pracovníci Kabinetu teórie architektúry a tvorby životného prostredia ČSAV. Reflexia postmodernizmu pritom súvisela s celkovou situáciou v oblasti humanitných vied, kde v osemdesiatych rokoch dochádzalo k pluralizácii prístupov. V prvej polovici deväťdesiatych rokov 20. storočia sa stránky časopisu stali priestorom na konfrontáciu protichodných stanovísk modernizmu a postmodernizmu, respektíve postmodernizmu a nového modernizmu. V tom čase sa výrazne rozšíril okruh autorov príspevkov a časopis sa väčšmi otvoril aj zahraničným prispievateľom. Táto situácia pritom logicky odrážala zmenu spoločenských pomerov po roku 1989, keď sa súdoba architektúra stala opäť témou nielen pre bádateľov a architektov, ale aj pre širšiu verejnosť. Pád železnej opony zasa spôsobil bezprostrednejšie napojenie slovenskej a českej scény na témy medzinárodnej architektonickej diskusie. Polarizujúca diskusia, ktorá sa v tom čase viedla na stránkach časopisu, bola súčasne posledná, čo koncentrovane venovala pozornosť súdobej architektúre. Ako vidno, výber tém, ich frekvenciu a spôsob ich uchopenia na stránkach časopisu *Architektúra a urbanizmus*, podmienilo viacero vnútorných, z aktuálneho stavu architektonickej diskusie plynúcich faktorov, ale aj vonkajšie okolnosti, akými bola širšia spoločenská situácia alebo personálne obsadenie redakčnej rady či prosto existencia osobností reflektujúcich vtedajšiu architektúru v československom kontexte. V nasledujúcom texte sa pokúsime načrtnúť formu, obsah a priebeh diskusie o súdobej architektúre na stránkach časopisu v ostatnom polstoročnom období. Dotkneme sa personálnych i spoločenských súvislostí, ktoré vznik a publikovanie týchto textov ovplyvnili. Sústredíme sa pritom najmä na obdobie sedemdesiatych až deväťdesiatych rokov a na tú líniu reflexie súdobej architektúry, ktorá priamo reagovala na zmenu architektonickej paradigmy a mala polarizujúci ráz. Texty, ktorým sa budeme venovať, sme pritom rozdelili do troch základných skupín: na historio-graphické texty, teoretické texty a architektonickú kritiku. Aj týmto spôsobom sme chceli reflektovať vývoj písania o súdobej architektúre na stránkach časopisu, ktorý smeroval od dejín a ucelenejších teórií ku kritikám a parciálnym teóriám.

Dejiny ako rekapitulácie a bilancie

Prvý príspevok zameraný na identifikovanie vtedajších tendencií v slovenskej architektúre a súčasne bilancujúci predchádzajúce dvadsaťpäťročné obdobie uverejnili v časopise v roku 1971. Jeho autorom bol slovenský architekt a historik architektúry Martin Kusý, v tom čase pôsobiaci ako profesor na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave. V prvej časti textu Kusý pripomína vývoj architektúry na Slovensku po roku 1945.² Vtedajšiu architektúru posudzuje Kusý ako nadväzovanie na funkcionalizmus, ktorý je však potrebné ďalej „zdokonaľovať a obohacovať“, aby sa nestal „strnulou doktrínou, opäť stroho racionalistickou a technicistickou“.³ Prejav vtedajšej architektúry sumarizuje podľa typologických druhov, pričom ich posudzuje najmä z hľadiska funkcie, prevádzky a technologických či konštrukčných riešení. Na inom mieste pritom paradoxne pripomína, že „dispozičné vzťahy už postupne prestávajú byť základným kritériom zvládnutia úloh... takisto ako zvládnutie konštrukcie a techniky“, lebo do centra pozornosti sa opäť dostáva „záujem o majstrovské zvládnutie formy“. Túto tézu ilustruje na skupinke diel zaradených v závere typologického výpočtu, na

ktorých možno podľa neho sledovať „formovanie architektúry spôsobom pripomínajúcim sochársku prácu“, respektíve „zvyšovanie emotívneho pôsobenia architektonickým tvarovaním“.⁴ V závere textu sa Kusý opäť vracia k tejto téze a konštatuje, že „koncept architektúry budov vyčerpá kritériá a úlohy, ktoré stanovila nastupujúca moderna a upresnil funkcionalizmus“ a dodáva, že „čas je zrelý k nástupu novej tvorby“.⁵

Text Martina Kusého možno spätne hodnotiť ako determinujúci vo vzťahu k nasledujúcim príspevkom hodnotiacim povojnovú architektúru na Slovensku na stránkach časopisu. Viacerí autori nielenže svoje príspevky priamo stavali na rovnakom pôdoryse, ale podobným spôsobom aj hodnotili jednotlivé obdobia. Pravidelne sa tiež objavovali volania po všeobecnej teórii architektúry.

Názorným príkladom takého postupu sú aj ďalšie dve rekapitulácie a bilancie, tentoraz uplynulých 30 rokov, povojnového vývoja architektúry v Československu, ktoré vyšli v roku 1975. Český historik architektúry Josef Pechar, vtedy pôsobiaci ako docent na Stavebnej fakulte ČVUT v Prahe, sa sústredil najmä na identifikáciu teoretických koncepcií v československej architektúre. Svoj výklad začína konštatovaním, že teória architektúry bola po druhej svetovej vojne síce „opretá o funkcionalistický názorový systém“, ale overovala či dokonca spochybňovala niektoré jeho súčasti, ako napríklad priamočiary vzťah funkcie a formy. Pripomína najmä Karla Honzíka a jeho ťažiskové dielo *Tvorba životného slohu*, ktoré malo myšlienkovovo ovplyvniť niekoľko povojnových desaťročí.⁶ Architektúru obdobia bezprostredne minulého, teda súdoby architektúru, hodnotí ako „konfrontáciu vlastných koncepčných schopností s najnovšími trendmi a realizačnými spôsobmi uplatňovanými vo svete“.⁷ Pechar sa vo svojom texte vyhýba uvádzaniu konkrétnych príkladov architektonických realizácií, sústreďuje sa na teoretické a historiografické práce, čím podčiarkuje zameranie avizované názvom štúdie.

Slovenská historička umenia Ľuba Fašangová, pôsobiaca v tých rokoch na Stavebnej fakulte SVŠT, reflektuje rovnaké obdobie z hľadiska spoločenských zmien po roku 1948 a ich dosahu na architektúru. Povojnový vývoj delí na obdobie štrukturálnych zmien a obdobie experimentov a hľadania nových ciest, nešpecifikuje ich však z formálneho alebo štýlového hľadiska. Hodnotí ich skôr všeobecne ako „expozé pokrokových i menej pokrokových snáh...“, prehliadku omylov, hlbších i menších“.⁸ Kusý, Pechar aj Fašangová sa súčasne vyjadrujú k mechanizmu fungovania

**ČASŤ PRÍSPEVKU MARTINA
KUSÉHO V ČASOPISE
ARCHITEKTÚRA A URBANIZMUS
ČÍSLO 4 Z ROKU 1971, KTORÝ
POSUDZOVAL SLOVENSKÚ
ARCHITEKTÚRU V ROKOCH 1945
AŽ 1970**

PART OF THE ARTICLE BY
MARTIN KUSÝ IN THE JOURNAL
ARCHITEKTÚRA A URBANIZMUS
NO. 4 / 1971 THAT COMMENTED ON
SLOVAK ARCHITECTURE IN THE
PERIOD 1945 – 1970

architektonickej profesie, k úlohám teórie a kritiky architektúry. Vo všetkých troch textoch zaznieva aj otvorená kritika vtedajšej stavebnej praxe.

Ďalšia rekapitulácia slovenskej architektúry, tentoraz sedemdesiatych rokov 20. storočia, sa na stránkach časopisu *Architektúra & urbanizmus* objavila v roku 1982. Jej autorom bol teoretik a historik architektúry Matúš Dulla, ktorý v tom čase pôsobil na Ústave stavebníctva a architektúry SAV a súčasne aj ako výkonný redaktor časopisu. Jeho text sa od predchádzajúcich rekapitulácií líši jednak tým, že bilancuje kratšie obdobie bezprostrednej minulosti, ale aj tým, že sa priamo vyjadruje k otázkam formy slovenskej architektúry. Na základe formálnej charakteristiky a porovnania s medzinárodnou situáciou ju aj klasifikuje a triedi. Dulla identifikuje v architektonickej tvorbe sedemdesiatych rokov na Slovensku dva hlavné prúdy: „jeden klasický, postfunkcionalistický a druhý novátorský, ktorý sa pokúša o nové spôsoby architektonického vyjadrenia“.⁹ Nové spôsoby architektonického vyjadrenia pritom nachádza v „brutalistických tendenciách“ zdôrazňujúcich „váhu, masívnosť a lapidárnosť hmoty“, vo „výtvarnej hyperbolizácii technickej stránky architektonických diel“, ale aj v motívoch evokujúcich „reminiscencie na historické tvaroslovné princípy starších období a štýlov“.¹⁰ Každý smer v tejto formálno-štýlovej rekapitulácii pritom sprevádza bohatý výpočet realizovaných architektonických diel. A nielen to, na rozdiel od predchádzajúcich textov, kde mali fotografie realizovanej architektúry len okrajový význam, v tomto príspevku sa fotografie stávajú významným nástrojom na ilustráciu textovej argumentácie. Od predchádzajúcich autorov sa Dulla líši aj postojom k teórii. Na rozdiel od nich nevolá po všeobecnej teórii architektúry, ale konštatuje, že teória sa musí „prerodiť z neurčito univerzálnej na skutočne pozitívne zaujatú..., ktorá sformuluje ďalšie cesty...“.¹¹

Posledný text, ktorého ambíciou bolo rekapitulovať väčší časový úsek vrátane bezprostrednej minulosti, vznikol v súvislosti so 40. výročím oslobodenia Československa na pôde Fakulty architektúry SVŠT, kde v tom čase pracovali všetci jeho autori a autorky. Priniesol rozsiahlu sumarizáciu realizovaných diel v oblasti obytnej výstavby a občianskych stavieb, pričom priamo vychádzal z prác Martina Kusého, Matúša Dulla a Tibora Zalčíka, ktoré vyšli v časopise *Architektúra a urbanizmus* a v rozšírenej podobe aj knižne ako *Architektúra na Slovensku 1945 – 1975* a *Slovenská architektúra 1976 – 1980*. Bilancované obdobie členia autori a autorky textu v zmysle päťročných plánov, pričom

ČASŤ PRÍSPEVKU MATÚŠA DULLU V ČASOPISE ARCHITEKTÚRA A URBANIZMUS ČÍSLO 1 Z ROKU 1975, KTORÝ ANALYZUJE SLOVENSKÚ ARCHITEKTÚRU V SEDEMDESIATYCH ROKOCH.

PART OF THE ARTICLE BY MATÚŠ DULLA IN THE JOURNAL ARCHITEKTÚRA & URBANIZMUS NO. 1 / 1975 THAT ANALYSED SLOVAK ARCHITECTURE OF 1970S

jednotlivé obdobia charakterizujú z hľadiska množstva a typu investičnej výstavby a uplatňovaných typizačných nástrojov. Formálne či priestorové charakteristiky architektúry sa v texte objavovali skôr sporadicky pri opise určitého druhu stavieb. „Experimentovanie, úsilie o variabilitu, voľnejšie kompozície s obľubou používania átrií a dominujúcou vysokopodlažnou hmotou, nové konštrukcie, bežné používanie závesových stien“ boli napríklad označené za typické znaky administratívnych budov.¹² Vtedajšiu architektúru opisujú ako „viacero smerov v pokračovaní predošlého vývoja“, kde „vedľa seba vznikajú stavby, ktoré sú strohé, funkčne prísne, iné sú pozoruhodné zdôraznením formy alebo ľahkosťou konštrukcií a ďalšie netradičným riešením exteriérov i interiérov“.¹³ V závere apelujú na zodpovednosť všetkých účastníkov procesu výstavby, ktorých v duchu Honzíkovej argumentácie, aj keď bez priameho odkazu na jeho dielo, žiadajú o komplexné ponímanie architektúry „ako súčasť tvorby životného prostredia“.¹⁴

Dejiny ako kategorizácie a triedenia

Ak sme príspevok Martina Kusého z roku 1971 označili za determinujúci v zmysle vytvorenia základného rámca pre bilanciu povojnovnej architektúry na Slovensku, prístup Matúša Dulla k hodnoteniu architektúry sedemdesiatych rokov 20. storočia z roku 1982 by sme mohli považovať za precedens v štrukturalistickom kategorizovaní a triedení súdobej slovenskej architektúry. Dulla nadviazal na koncepciu výkladu dejín architektúry prostredníctvom dvoch polarizovaných princípov tvorby, ktorá sa v dejinách architektúry objavovala od konca 18. storočia najmä v súvislosti s nastoľovaním novej predstavy o architektúre. Práve potreba nastolenia novej architektonickej paradigmy pritom v tom čase rezonovala aj v československom prostredí. Na túto skutočnosť v časopise najpriamejšie upozornil český teoretik umenia Jiří Ševčík, v tom čase pôsobiaci na Katedre teórie a histórie architektúry Fakulty architektúry ČVUT v Prahe, vo svojej štúdií *Kompoziční principy otevřených systémů v architektuře*.¹⁵ Jeho štúdiá je teoretickým poukazom na historické súvislosti polarizačných tendencií v dobovej architektonickej diskusii. Dullov prístup však nepochybne ovplyvnili aj práce amerického architekta a kritika architektúry Charlesa Jencksa, ktorý uplatňoval podobný prístup vo svojich textoch od začiatku sedemdesiatych rokov.¹⁶ Zaujímavé je, že Dulla síce v texte odkazuje na Jencksa a jeho „reč architektúry“, v poznámkovom aparáte však žiadnu jeho prácu neuvádza.¹⁷ Zatiaľ čo v spomínanom texte Martina Kusého sa súdobá architektonická tvorba predkladá ako jedno hlavné smerovanie, ktoré charakterizuje „odklon od vecnosti k preferovaniu emotívnych zložiek“, respektíve ako hľadanie „vyrovnaní medzi racionálnou a emocionálnou zložkou“¹⁸, Dulla vo svojom texte identifikuje už dva hlavné prúdy: „klasický postfunkcionalistický“ a od neho sa vymedzujúci „novátorský“. Obidva prúdy pritom zahŕňajú hneď niekoľko štýlových smerovaní. Štruktúrally rámec, najmä koncept dvoch antagonisticky vymedzených prúdov, ktorý Dulla vytvoril v tomto príspevku, neskôr rozvinul a uplatnil ako základ knihy o slovenskej architektúre osemdesiatych rokov 20. storočia *Architektúra dnes*.¹⁹ V deväťdesiatych rokoch sa tento rámec pod vplyvom dobových umeleckohistorických prístupov a pribúdajúcich historiografických skúmaní slovenskej architektúry 20. storočia, obohatil o umeleckohistorickú koncepciu periférie. Spoločnú štúdiu Matúša Dulla a Henriety Moravčíkovej, ktorí obaja vtedy pôsobili na Ústave stavebníctva architektúry SAV a časopis aj redakčne pripravovali, z roku 1995 *K smerovaniu a dielam architektúry na Slovensku po roku 1989* označila Monika Mitášová v antológii českých a slovenských textov o architektúre za „medzistav medzi štrukturalistickou snahou o opis umeleckej situácie a koncepciou kultúrnych krížovatiek...“, ktorá je určitým pokusom o nadviazanie na závery postštrukturalizmu.²⁰ Dulla s Moravčíkovou tu načrtli vtedajšiu slovenskú architektonickú situáciu ako zložitú štruktúru smerovaní a tendencií, pričom pri svojom náčrte brali do úvahy rovnako základné formálne charakteristiky, priestorovú a materiálovú koncepciu, proces navrhovania a fungovania diela, ako aj jeho príbuznosť s medzinárodnými trendmi a lokálnymi tradíciami. Slovenskej architektúre deväťdesiatych rokov podľa nich dominoval „stredný prúd“, nadväzujúci na tradíciu moderny, orientovaný na technológie a minimalistickú estetiku, ktorý bol dôsledkom vplyvu západnej kultúrnej tradície. Ako jeho náprotivok identifikovali „organickú“ a „naratívnu architektúru“ ovplyvnenú východoeurópskou mytológiou.²¹ Taká dualita bola podľa Moravčíkovej relevantná v súvislosti so slovenskou architektonickou scénou aj na konci deväťdesiatych rokov. Doplnila ju však o ďalšiu tendenciu premýšľania architektonického zadania, ktorú nazvala „strategickou architektúrou“. Vo svojej kategorizácii slovenskej architektúry ju definovala ako „hľadanie experimentálnych stratégií narábania s každodennosťou“.²²

**ÚVODNÝ TEXT ČASOPISU
ARCHITEKTÚRA A URBANIZMUS
ČÍSLO 3 – 4 Z ROKU 1995, KTORÉ
BOLO CELÉ VENOVANÉ VTEDAJŠEJ
SLOVENSKEJ ARCHITEKTÚRE**

INTRODUCTORY TEXT IN THE
JOURNAL ARCHITEKTÚRA
& URBANIZMUS NO. 3 – 4 / 1995
THAT WAS COMPLETELY DEVOTED
TO SLOVAK ARCHITECTURE OF
THAT TIME

Základné protirečenie medzi modernou a postmodernou architektúrou je obsiahnuté aj v doteraz poslednej štúdií, ktorá identifikuje smery a tendencie v architektúre deväťdesiatych rokov 20. storočia a prvého desaťročia 21. storočia. Jej autormi sú architekt Ondřej Beneš a filozof Oldřich Ševčík pôsobiaci na Fakulte architektúry ČVUT v Prahe. V texte, ktorý je skôr úvahou nad súčasnou architektúrou ako jej priamou kategorizáciou, uvádzajú viacero protichodných smerovaní či zásadných obrátov v architektonickej tvorbe. V nadväznosti na polarizujúcu kategorizáciu, ktorá sa objavovala v predchádzajúcich textoch, treba spomenúť najmä to, ako Beneš so Ševčíkom opisujú dva protichodné vektory vývoja, „stále jednoznačnejšie až dominantné smerovanie k technologickým inováciám“ a „protikladná pozícia smerujúca k jeho spomaleniu“²³, ale aj to, ako identifikujú dva póly, kde proti sebe stojí „architektúra, ktorá by už vôbec nevznikla bez počítačov“ a architektúra, ktorá síce vznikla za pomoci počítačov, ale bola by „možná aj bez ich použitia“.²⁴

V súvislosti s polarizačnou rétorikou, čo sprevádzala pokusy o triedenie a kategorizáciu súdobej architektúry na stránkach časopisu *Architektúra & urbanizmus* a ktorá bola do určitej miery

ovplyvnená prácami Charlesa Jencksa, treba spomenúť ešte jeden príspevok. Išlo o úvodný text čísla bilancujúceho štyridsať rokov povojnovej výstavby Československa z pera vtedajšieho hlavného redaktora časopisu profesora Emanuela Hrušku. Hruška nielenže po prvý raz na stránkach časopisu použil pojem „postmodernizmus“, ale písal aj o „polarizačnom procese“, ktorý sa odohráva v chápaní a cieľoch architektonickej tvorby. Tento polarizačný proces pritom identifikoval ako „technicky objaviteľské... vedecky objektívne“ smerovanie a „subjektívno-tvorivý“ na históriu a kontext reagujúci prístup.²⁵

Príručné teórie súdobej architektúry

S potrebou nastolenia novej architektonickej paradigmy, ktorá sa v slovenskom prostredí objavovala od začiatku sedemdesiatych rokov 20. storočia, súviseli aj pozície, z akých sa reflektovala súdoba architektúra aj to, ako sa na stránkach časopisu *Architektúra a urbanizmus* o architektúre teoretizovalo. Dopyt po teórii architektúry pritom priamo súvisel s pocitom krízy súdobej architektúry a s potrebou na túto krízu reagovať aj v teoretickej rovine. Rozhodujúci vplyv na autorov príspevkov v časopise mali práce z oblasti štrukturalizmu a architektonickej fenomenológie, najmä diela Jana Mukařovského a Christiana Norberga-Schulza, ale aj texty teoretizujúcich architektov Roberta Venturiho, Charlesa Jencksa či Alda Rossiho, Roberta a Leona Kriera. Svedčí o tom spôsob argumentácie, ale aj poznámkové aparáty príspevkov. Na túto skutočnosť nepriamo poukázali aj Ondřej Beneš a Oldřich Ševčík vo svojej štúdií z roku 2011, keď konštatovali, že „deväťdesiate roky 20. storočia a prvé desaťročie 21. storočia... prekračujú predchádzajúci vplyvný rámec fenomenológie a štrukturalizmu a otvárajú sa omnoho radikálnejšej heterogenite“.²⁶ Primerane s uplatňovaním pluralitného komplexného pohľadu na architektonickú tvorbu sa menili aj očakávania vo vzťahu k teórii architektúry na stránkach časopisu. Zatiaľ čo Martin Kusý v roku 1971 ešte zdôrazňoval potrebu vybudovať „novú teóriu architektúry“, ktorá by „osvetlila otázky nedoriešené teóriami funkcionalizmu a socialistického realizmu“, najlepšie rovno „komplexnú teóriu výstavby a architektúry“²⁷, historik a teoretik architektúry Pavel Halík a filozof Petr Kratochvíl sa v roku 1987 už pokúsili takú teóriu v časopise sprostredkovať. V sérii piatich príspevkov, publikovaných od roku 1987 do roku 1992, postupne objasnili základné východiská postmodernizmu, ako bolo kritické vymedzenie

DVOJICA ČÍSEL ČASOPISU
ARCHITEKTÚRA A URBANIZMUS
Z ROKU 1990 VENOVANÁ
POSTMODERNIZMU

COUPLE OF THE ISSUES OF
THE JOURNAL ARCHITEKTÚRA
A URBANIZMUS FROM 1990
DEDICATED TO POSTMODERNISM

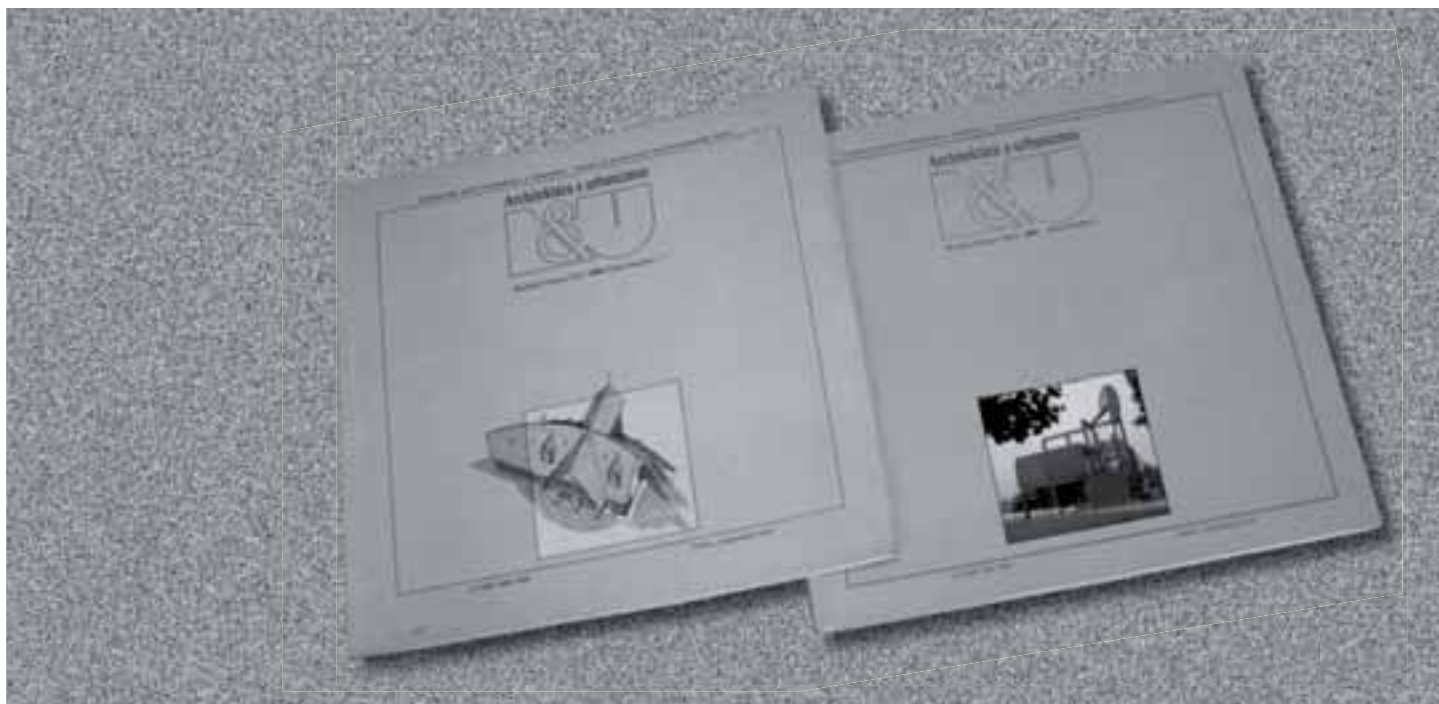
sa k modernizmu prostredníctvom symbolickej funkcie architektúry, opätovné poňatie architektúry ako jazyka aj vzťah k minulosti a kontextu. Načrtli pluralitu myšlienkových línií postmodernizmu, priblížili vzťah teoretických koncepcií a konkrétnych architektonických diel, ale venovali sa aj jednotlivým líniám postmodernej architektúry, ako bol nový klasicizmus, dekonštruktivizmus či „recidíva moderny“.²⁸ Na tento účel využívali jednak vlastné texty, ale aj preklady textov kľúčových autorov postmodernizmu, ako bol napríklad nemecký historik a teoretik architektúry Heinz Klotz alebo už spomínaný Charles Jencks.²⁹ Halík aj Kratochvíl boli v tom čase členmi redakčnej rady časopisu a súčasne obaja pôsobili v Kabinete teórie architektúry a tvorby životného prostredia ČSAV, ktorý sa od začiatku priamo podieľal na vydávaní časopisu. To im umožnilo bezprostredne ovplyvňovať jeho obsahovú náplň a zameranie. Ich náčrt teórie postmodernizmu však možno len ťažko považovať za tú univerzálnu teóriu, o ktorej písal Martin Kusý v roku 1971. Aj v tomto prípade išlo skôr o náčrt praktickej príručnej teórie, ktorá mala byť pomôckou pri nazeraní na architektúru aj pri jej vytváraní.

Základnú výkladovú líniu postmodernizmu v architektúre na stránkach časopisu doplnili v deväťdesiatych rokoch texty ďalších autorov, zamerané na vybrané javy postmodernej architektonickej situácie, pričom ako základ argumentácie tiež využívali koncepciu dialektického protirečenia. K takým príspevkom patria aj tie, ktoré boli do časopisu zaradené potom, ako odzneli na konferencii *Recidíva moderny*, usporiadanej Klubom teoretikov a kritikov architektúry ARCHA v roku 1991. Na klasickú líniu vnútri modernej architektúry, ktorá sa prejavovala protirečivo vo vzťahu k modernej avantgarde a v podobe odkazov na archetypálne tvary a kompozície pretrvala až do osemdesiatych rokov 20. storočia, upozorňoval český architekt a teoretik architektúry Petr Urlich, ktorý vtedy pôsobil na Fakulte architektúry ČVUT v Prahe.³⁰ Polarizujúcej argumentácii stojacej v pozadí opisov tendencií v súdobej architektonickej tvorbe deväťdesiatych rokov 20. storočia sa venoval estetik a teoretik architektúry Marian Zervan, v tom čase pôsobiaci na Katedre humanistiky a teórie architektúry Fakulty architektúry STU v Bratislave. Vo svojom príspevku zrelativizoval zdanlivo jednoznačné póly vtedajšej architektonickej diskusie.³¹

Najviac pozornosti sa však dostalo fenomenologickej koncepcii lokálnej, respektíve regionálnej architektúry, vzťahu architektúry k miestu a k tradícii. Táto téma rezonovala na stránkach časopisu najmä na začiatku deväťdesiatych rokov, pričom v rokoch 1991 – 1994 vyústila až do troch monometrických čísel. Prvé dve zo spomínaných vydaní časopisu pritom bezprostredne odrážali vtedajšie výskumné zameranie skupiny venujúcej sa architektúre na Ústave stavebníctva a architektúry SAV. Príspevky v treťom čísle *Architektúra & urbanizmus* z roku 1991 sa venovali otázkam regionalizmu

**DVE ČÍSLA ČASOPISU
ARCHITEKTÚRA A URBANIZMUS
Z ROKU 1991 ZAMERANÉ NA
ODLIŠNÉ TRENDY VO VTEDAJSJ
ARCHITEKTÚRE**

TWO ISSUES OF THE JOURNAL
ARCHITEKTÚRA A URBANIZMUS
FROM 1991 FOCUSED ON DIFFERENT
TRENDS IN ARCHITECTURE OF THAT
TIME

v historickej aj v súčasnej architektúre. Henrieta Moravčíková analyzovala prejavy regionalizmu v architektúre druhej polovice 20. storočia, pričom sa opierała o fenomén miesta v zmysle fenomenológie architektúry Christiana Norberga-Schulza. Definovala pojem „architektonický región“ a vtedajšiu tvorbu viazanú na také územie charakterizovala ako „nový regionalizmus“.³² Matúš Dulla interpretoval regionalizmus ako prejav postmodernej architektonickej situácie, ako vyjadrenie vzťahu k ľudovej tradícii alebo k miestu. Z toho vyvodil delenie prejavov regionalizmu v slovenskej architektúre na „regionalizmus modernisticko-rustikalizujúci“, organicko-barbarský a „reminiscenčno-kontextuálny regionalizmus“.³³ Vzťahu vtedajšej architektúry k historickej tradícii sa vo svojom príspevku dotkol aj Jozef Pauer, slovenský filozof, ktorý vtedy pôsobil na Filozofickom ústave SAV. Spochybňoval „eklektizmus“ a „jednosmerné výpožičky z tradície“ a varoval pred „manipuláciou histórie“, ktorá podľa neho nepovedie k pravdivej identite, ale k vykoreneniu z historického aj spoločenského priestoru.³⁴

Nasledujúce číslo časopisu venované problematike regionalizmu zostavili o dva roky neskôr v roku 1993. Tentoraz sa príspevky zameriavali na väčšie územia ako sídlo či región. Venovali sa mechanizmu skúmania regiónov z hľadiska architektonickej formy, regionálneho plánovania, sociológie, kulturológie či humánnej geografie. Vo väčšine išlo o výsledky výskumného projektu *Urbanistické a sociálne aspekty začleňovania Slovenskej republiky do sídelného systému strednej Európy*, riešeného na novovzniknutom Oddelení architektúry ÚSTARCH SAV, ktoré od roku 1991 v plnej miere zodpovedalo aj za prípravu časopisu. Vo vzťahu k reflexii súdobej architektúry treba spomenúť najmä úvodnú štúdiu Matúša Dulla, kde na základe koncepcie umeleckej periférie a postmodernej pluralizmu vytvára rámec na interpretáciu regionálne špecifickej architektonickej tvorby.³⁵ Tento metodologický rámec tvoril základ celého radu neskorších príspevkov venovaných súdobej aj historickej architektúre na Slovensku.³⁶

Posledné monotematické číslo časopisu *Architektúra & urbanizmus* venované regionalizmu bolo zborníkom príspevkov z medzinárodného seminára *Regionalistická architektúra*, ktorý usporiadalo Oddelenie pamiatok Ministerstva kultúry a frankofónie Francúzskej republiky v Paríži v máji 1994 v spolupráci so slovenskou historičkou architektúry žijúcou v Paríži Alenou Kubovou-Gauché. Práve ona sprostredkovala účasť na podujatí aj hlavnému redaktorovi a výkonnej redaktorky časopisu a podieľala sa aj na zostavení monotematického čísla časopisu. Väčšina príspevkov uverejnených v časopise sa venovala prejavom regionalizmu v architektúre prvej polovice 20. storočia a ich relevantnosť vo vzťahu k súdobej architektúre spočívala najmä v rovine historického poučenia. Priame spojenie medzi hlavnými tematickými okruhmi seminára a súdobou architektúrou naznačil jednak editoriál, ale aj najmä rakúsky architekt a historik architektúry Friedrich Achleitner, keď postavil oproti koncepcii regionalizmu, ktorý označil za „fazetu historického myslenia 19. storočia“, koncepciu „stavania v regióne“, ktoré podľa neho spočíva v spracovaní informácií o mieste a ich selektívnej koncentrácii na reálnej budove. Svoje tvrdenie pritom podložil práve dianím vo vtedajšej európskej architektúre.³⁷

V pozadí vzniku všetkých troch monotematických čísel časopisu venovaných regionalizmu pritom bola snaha reagovať na vtedajšiu medzinárodnú kritickú diskusiu o regionalizme, ktorá sa do československého prostredia dostala aj prostredníctvom diela pôvodom britského architekta, historika a teoretika architektúry Kennetha Framptona, od osemdesiatych rokov pôsobiaceho v Spojených štátoch amerických. Najväčší vplyv na autorov textov v časopise *Architektúra & urbanizmus* mala nepochybne práve jeho monografia *Modern Architecture: A Critical History*, kde predložil koncepciu regionálne špecifických prejavov modernizmu.³⁸ Domáci bádatelia sa tak aj pod jeho vplyvom usilovali interpretovať modernú aj vtedajšiu architektúru na Slovensku ako špecifický lokálne podmienený jav, a teda ako alternatívu vo vzťahu k univerzálnym prejavom medzinárodnej architektúry alebo ku globalizácii v architektúre.

So snahou teoreticky reflektovať vtedajšiu medzinárodnú architektonickú diskusiu, pre zmenu jej dekonštruktivistickú líniu reprezentovanú Bernardom Tschumim, Petrom Eisenmanom a Danielom Libeskindom, súvisí monotematické číslo časopisu venované príspevkom z medzinárodného sympózia *Narušené mesto Berlín – Bratislava*, ktoré sa uskutočnilo na pôde Goetheho inštitútu v Bratislave v máji 1994. Okrem príspevku hlavného hosta podujatia, architekta Daniela Libeskinda, venovaného jeho tvorbe pre Berlín a jej teoretickým východiskám, prispel k teoretickej argumentácii Libeskindovho diela americký architekt Douglas Gaultier, v tom čase štipendista Fulbrightovho programu na Katedre architektúry VŠVU. Súdobej architektúry, najmä v zmysle tvorby mesta, sa dotkol aj dekonštruktivistickou filozofiou ovplyvnený výklad narušenosti vo vzťahu k mestu od Mariana Zervana.³⁹

OBÁLKA ČASOPISU
ARCHITEKTÚRA & URBANIZMUS
ČÍSLO 1 – 2 Z ROKU 1994
VENOVANÉHO MEDZINÁRODNÉMU
SYMPOZIU NARUŠENÉ MESTO
BERLÍN – BRATISLAVA

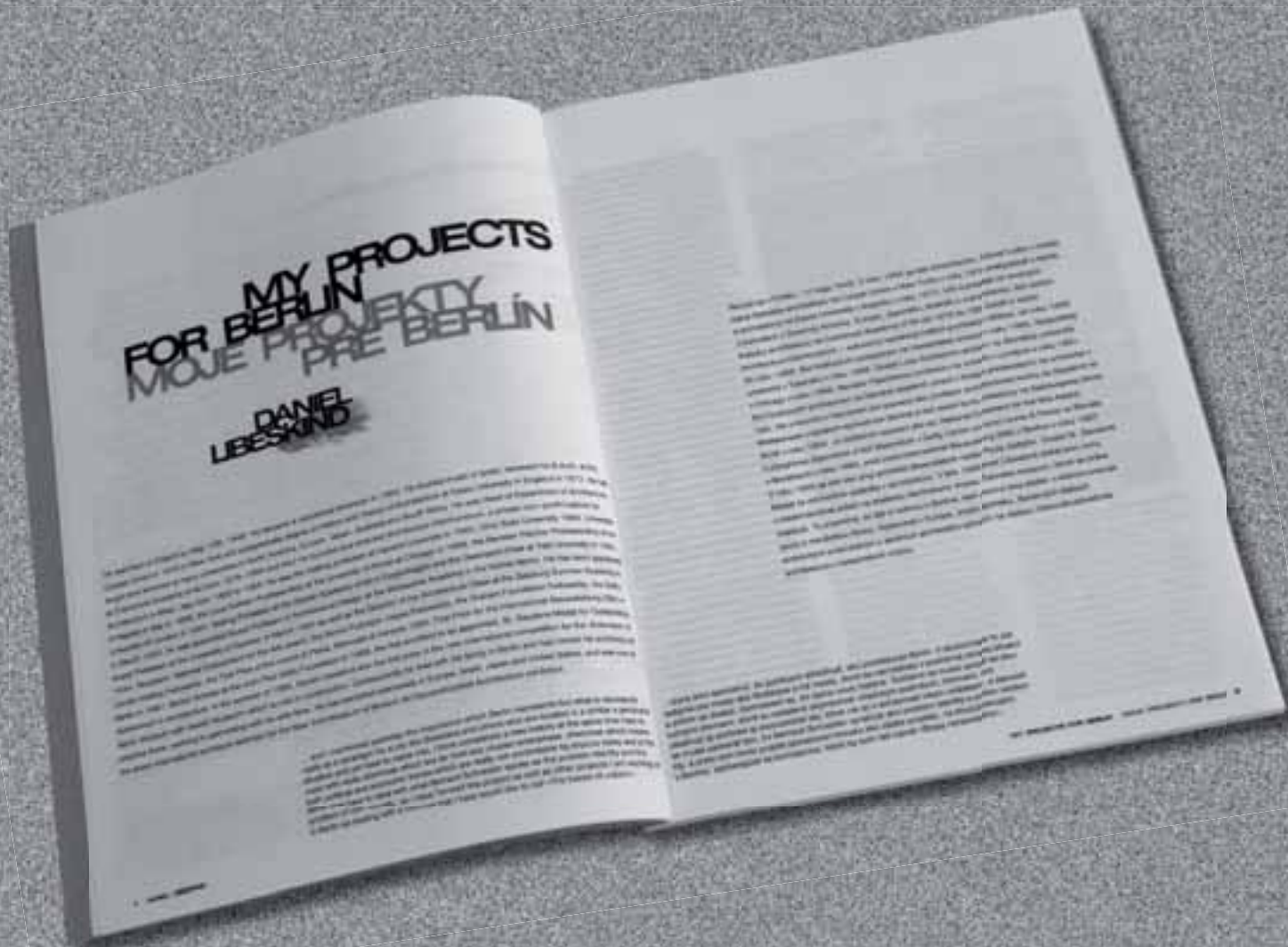
COVER OF THE JOURNAL
ARCHITEKTÚRA & URBANIZMUS
NO. 1 – 2 / 1994 DEDICATED TO
THE INTERNATIONAL SYMPOSIUM
THE DISTURBED CITY BERLIN –
BRATISLAVA

V súvislosti teoretickými textami dotýkajúcimi sa vtedajšej architektúry, respektíve súvisiacimi so súdobou architektonickou diskusiou, nemožno vynechať ani ďalšie dva príspevky Mariana Zervana venované architektonickému priestoru. V monotematickom čísle časopisu v roku 1996 publikoval jednak prehľad teórií, ktoré sa architektonickým priestorom zaoberali v 20. storočí, ale aj analýzu priestorovej teórie francúzskeho teoretika architektúry Philipa Boudona. Obidva texty odrážali vtedajšie zameranie Katedry humanistiky a teórie architektúry FA STU na problematiku architektonického priestoru, ale aj osobné preferencie autora, ktorý v tom čase pripravoval dizertačnú prácu venovanú priestorovým teóriám architektúry.⁴⁰

Pozoruhodnou ukážkou postmoderného pluralitného teoretizovania o súdobej architektúre na stránkach časopisu boli dva pokusy o formulovanie subjektívnych teórií architektúry. Obidva príspevky uverejnili v roku 2010. V prvom z nich predložil teoretizujúci architekt Imrich Vaško diagramatický náčrt subjektívnej teórie slovenskej architektúry, ktorú chápal ako mapu architektúry slovenského územia, ako nestálu kombináciu pohľadov z rozličných perspektív.⁴¹ Text vznikol ako inauguračná prednáška na pôde Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave, kde Vaško v tom čase pôsobil. Druhý text má ráz sebareflexie. Jeho autor, teoretizujúci architekt Juraj Koban, v tom čase pôsobiaci na Fakulte umení Technickej univerzity v Košiciach, sa prostredníctvom analýzy vlastných architektonických pozícií usiloval definovať svoje pôsobenie v rámci vtedajšieho nielen architektonického sveta.⁴²

S nástupom nového milénia sa súdoba architektúra objavila v časopise v súvislosti s novými, respektíve staronovými témami, týkajúcimi sa mesta, jeho štruktúry, fungovania a tvorby. Tak, ako v prvých rokoch vychádzania časopisu, sa do centra pozornosti znova dostalo plánovanie mesta, vzťah pôvodných a nových mestských štruktúr, ale aj verejný priestor.⁴³ Zameranie príspevkov odrážalo potrebu znova premyslieť nielen spôsoby navrhovania mesta, ale aj kategórie, čo ho definujú. Príkron k problematike mesta pritom súvisel jednak so snahou vyrovnáť sa s javmi sprevádzajúcimi postsocialistické mestá, ale aj s medzinárodnou diskusiou reagujúcou na krízu urbanizmu vyvolanú neoliberalistickým prístupom k mestu.⁴⁴

V roku 2007 sa opätovne objavilo aj volanie po „fundamentálnej teórii architektúry“. S odstupom takmer 50 rokov písali o jej potrebe Ondřej Beneš a Oldřich Ševčík. Vo svojom príspevku

pripomenuli základné architektonicko-teoretické diela 20. storočia, ktoré boli preložené do češtiny a spomenuli niekoľko prác z českého prostredia druhej polovice 20. storočia, ktoré z ich hľadiska spĺňajú nároky na teoretické diela. Komentovali povahu textov o architektúre aj vzťah československej architektonickej tvorby šesťdesiatych rokov k vtedajším architektonickým teóriám. Hlavným odkazom ich textu je však poukaz na absenciu „nepriručnej teórie architektúry“, ktorá by v československom architektonickom prostredí nielen pomáhala architektonické diela vytvárať, ale aj na ne nazerat'.⁴⁵

Kritika ako téma a žáner

Popri dopyte po teórii boli sprievodným javom pocitu krízy súdobej architektúry aj pokusy o formulovanie zásad hodnotenia architektonického diela a preformulovanie všeobecných princípov architektonickej kritiky. V časopise sa takéto texty po prvý raz objavili v druhej polovici sedemdesiatych rokov. Nadväzovali na práce marxistickej estetiky, teórie a kritiky z vtedajšieho sovietskeho prostredia, ale aj na diela českých estetikov a teoretikov architektúry Bohuslava Dvořáka a Ka-

ÚVOD PRÍSPĚVKU
DANIELA LIBESKINDA V ČASOPISE
ARCHITEKTÚRA & URBANIZMUS
ČÍSLO 1 – 2 Z ROKU 1994
VENOVANÉHO MEDZINÁRODNÉMU
SYMPOZIU NARUŠENÉ MESTO
BERLÍN – BRATISLAVA

INTRODUCTION OF THE
SUBMISSION OF DANIEL LIBESKIND
IN THE JOURNAL ARCHITEKTÚRA
& URBANIZMUS NO.1 – 2 / 1994
DEDICATED TO THE INTERNATIONAL
SYMPOSIUM THE DISTURBED CITY
BERLIN – BRATISLAVA

mila Dvořáka, ktorý bol aj členom redakčnej rady časopisu *Architektúra & urbanizmus*. Za zmienku stoja najmä texty Matúša Dullu a architektky Radomíry Sedlákovej, ktorá pôsobila ako kurátorka v pražskej Národnej galérii. K téme však prispel aj architekt Ján Hušťák, v tom čase pôsobiaci ako vedecký pracovník na Ústave stavebníctva a architektúry SAV aj ako výkonný redaktor časopisu.⁴⁶ V druhej polovici osemdesiatych rokov sa hodnoteniu architektúry venoval architekt Martin Mašek, ktorý vtedy pracoval ako vedecký pracovník na Ústave stavebníctva a architektúry a bol aj členom redakčnej rady časopisu.⁴⁷ Takto rozpracované zásady a teoretické princípy kritiky však nemali priamy vplyv na publikovanie kritických textov o súdobej architektúre. Od začiatku vychádzania časopisu sa v jednotlivých príspevkoch sporadicky objavovali kritické analýzy a hodnotenie súdobej architektonickej tvorby, tie však boli súčasťou rozsiahlejších bilancií.⁴⁸ K výraznejšiemu uplatneniu tohto žánru došlo až v prvej polovici deväťdesiatych rokov. Bolo to v rámci už spomínaného monotematického čísla časopisu venovaného príspevkom z medzinárodného sympózia *Narušené mesto Berlín – Bratislava*, kde niektorí účastníci zvolili vo svojich príspevkoch žáner architektonickej kritiky.⁴⁹ Ďalšie monotematické číslo časopisu *6 rokov po* bolo už programovo venované kritike vtedajšej architektúry na Slovensku.⁵⁰ Súčasne predstavovalo doteraz posledný sústredený pokus kriticky reflektovať súdobú slovenskú architektúru.

Medzi dejinami, teóriami a kritikami

V predchádzajúcej bilancii a kategorizácii textov sme ukázali, kedy a akou formou sa súdoba architektúra objavovala na stránkach časopisu *Architektúra & urbanizmus* a aké žánre ju tematizovali. Zo striedania, koncentrácie či absencie jednotlivých žánrov je zrejmé, že pozornosť prispievateľov sa v priebehu uplynulých päťdesiatich rokov presúvala od súhrnných, väčšie historické úseky bilancujúcich textov, k menej celostným, na vybrané javy zameraným textom. Zrejmé je aj to, že sa postupne menil tón príspevkov a spôsob, akým sa predkladali výsledky bádania. Všeobecne ladené texty formulované pomocou abstraktných pojmov, ktoré prevažovali v prvom desaťročí, nahradili postupne príspevky, kde sa rozoberali konkrétne diela a ich konkrétne stránky. Predkladanie architektonických teórií má v časopise podobnú vývojovú trajektóriu. Autori textov sa čoraz väčšími vzdalovali ambícii vytvoriť a prezentovať ucelenú teóriu súdobej architektúry, o akej písal v roku 1971 Martin Kusý, alebo na ktorej absenciu upozornili v roku 2007 Ondřej Beneš a Oldřich Ševčík. Záujem o celostnú teóriu architektúry kulminoval v osemdesiatych rokoch v súvislosti s prienikom postmodernizmu do slovenského prostredia. V tom čase vyvrcholilo aj teoretizovanie o architektonickej kritike. V deväťdesiatych rokoch sa najviac uplatnila kritika architektúry ako žáner. V časopise však vo všeobecnosti prevažoval retrospektívny pohľad na súdobú architektúru nad pohľadom prospektívnym, čo by mal ambíciu vtedajšiu architektúru priamo formovať či usmerňovať.

Koniec osemdesiatych a začiatok deväťdesiatych rokov možno vzhľadom na frekvenciu príspevkov týkajúcich sa súdobej architektúry považovať za najproduktívnejšie.⁵¹ Príspevky, publikované v časopise v tom čase, nadobudli povahu architektonickej kritiky, programových či anticipačných textov súčasne. V súvislosti s polemizujúcim či polarizačným rázom argumentácie, aj vzhľadom na tesné napojenie na protagonistov architektonickej scény, by sme toto obdobie mohli súčasne považovať za najrelevantnejšie vo vzťahu k vtedajšej domácej architektonickej diskusii. Za najkonzistentnejšiu výpoveď, aká sa v časopise objavila vo vzťahu k súdobej architektúre, možno považovať monotematické dvojčíslo *Päť rokov po*, ktoré vyšlo v roku 1995 a hodnotilo prvú „slobodnú päťročnicu“ slovenskej architektúry po roku 1989. Texty uverejnené v tom čísle mali súčasne najbližšie k architektonickej kritike. Číslo bolo čiastočne reakciou na konferenciu rovnakého názvu, usporiadanú na Spolku architektov Slovenska. Ťažisko diskusie vtedy predstavoval „spor“ medzi neomodernistickým a regionalisticko-organickým krídlom slovenskej architektonickej scény. Išlo o historicky jediné také výrazné prezentovanie názorových prúdov ich reprezentantmi a sympatizantmi. Tento polarizujúci tón sa premietol aj do textov publikovaných v časopise *Architektúra & urbanizmus*. Najvýraznejšiu reflexiu medzinárodnej diskusie o súdobej architektúre, najmä jej dekonštruktivistickej línii, prinieslo zasa monotematické dvojčíslo *Berlín – Bratislava, narušené mesto*. Jeho podobu na stránkach časopisu pritom podmienilo hlavne zameranie a preferencie organizátorov konferencie, vtedajšieho riaditeľa Goetheho inštitútu Petra Hubricha, architekta Imricha Vaška a Henriety Moravčíkovej, ktorá bola aj editorkou čísla. Spomínané dve dvojčísla časopisu možno považovať za najucelenejšie záznamy vtedajšieho uvažovania o súdobej architektúre na Slovensku, aké sa v časopise objavili. Súčasne sú príkladom dvoch odlišných spôsobov tematizácie súdobej architektúry. Zatiaľ čo *6 rokov po* je celé autorským dielom Matúša Dullu a Henriety Moravčíkovej,

Berlín – Bratislava, narušené mesto je zborníkom šiestich príspevkov z konferencie, obohateným o záznam z diskusie a dva príspevky venované tvorbe Daniela Libeskinda a Laboratória architektúry. Obidva prístupy sa pritom uplatnili v histórii časopisu vo viac či menej čistej podobe niekoľkokrát aj v súvislosti s inými témami a zameraním. Príspevky týkajúce sa súdobej architektúry a uverejnené v deväťdesiatych rokoch spájala aj viac či menej silná potreba vyrovnat' sa s novou spoločenskou a kultúrnou situáciou a postavením domácej scény v európskom kontexte. Viacerí autori si v argumentácii prejavov vtedajšej architektúry pomáhali práve koncepciou centra a periférie či koncepciou kultúrnej križovatky.

Na sklonku deväťdesiatych rokov záujem o súdobú slovenskú architektúru v časopise klesal a po roku 2000 sa takto orientované príspevky objavovali už len výnimočne. Tých niekoľko textov, ktoré sa zaoberali súdobou architektúrou, sa buď venovalo analýze a interpretácii vybraných javov v medzinárodnej architektúre³², alebo reflektovalo súdobé zásahy do architektúry 20. storočia, ako to bolo v prípade prestavby košických kasární na Kulturpark či obnovy a dostavby budovy Slovenskej národnej galérie v Bratislave.³³

Rekapitulácia textov o súdobej architektúre uverejnených počas päťdesiatich rokov vychádzania časopisu ukázala, že *Architektúra & urbanizmus* súčasne slúžil ako fórum na testovanie koncepcií budúcich monografií. Takmer všetci autori a autorky, ktorí sa v druhej polovici 20. storočia podujali na prípravu monografie venovanej uplynulému obdobiu v slovenskej architektúre, si základné princípy svojho uvažovania o nej najprv overili prostredníctvom štúdie v časopise.

Z predchádzajúcej bilancie je zrejme aj to, že súdobá architektúra sa v časopise síce objavovala neplánovito, ale nie náhodne. Texty, ktoré sa vtedajšej architektúre venovali, nemali pevný

1 GROSS, Kamil: Medzinárodná súťaž na Ideovú urbanistickú štúdiu južného obvodu mesta Bratislava. *Architektúra a urbanizmus* 2, 1968, 1, s. 3 – 14.

2 KUSÝ, Martin: Súčasná tendencie vo vývoji architektonického konceptu na Slovensku. *Architektúra a urbanizmus* 5, 1971, 4, s. 3 – 4.

3 Tamže, s. 6.

4 Tamže, s. 12.

5 Tamže, s. 16.

6 PECHAR, Josef: Vývoj názoru teoretického konceptu československej architektúry po druhej svetovej výstavbe. *Architektúra a urbanizmus* 9, 1975, 2, s. 6.

7 Tamže, s. 14.

8 FAŠANGOVÁ, Ľuba: Úvahy k vývoju architektúry na Slovensku. *Architektúra a urbanizmus* 9, 1975, 2, s. 20 – 21.

9 DULLA, Matúš: Otázka formy v slovenskej architektúre sedemdesiatych rokov. *Architektúra a urbanizmus* 16, 1982, 1, s. 29.

10 Tamže, s. 26, 27 a 29.

11 Tamže, s. 29.

12 MAJZLÍK, Daniel – KŇAVA, Karol – KRIVOŠOVÁ, Janka – LUKÁČOVÁ, Elena: Vývoj bytových a občianskych stavieb v priereze socialistickej výstavby na Slovensku. *Architektúra a urbanizmus* 19, 1985, 2, s. 86.

13 Tamže, s. 92.

14 Tamže, 1985, s. 103.

15 ŠEVČÍK, Jiří: Kompoziční principy otevřených systémů v architektuře. *Architektúra a urbanizmus* 10, 1976, 4, s. 15 – 31.

16 Jencksove postupy kategorizácie súčasnej architektúry opisuje napríklad Haddad, Elie: Charles Jencks and the Historiography of Post-Modernism. *The Journal of Architecture* 14, 2009, 4, s. 493 – 510.

17 DULLA, Matúš: 1982, s. 26.

18 KUSÝ, Martin: 1971, s. 14.

19 DULLA, Matúš: Architektúra dnes. Slovenská architektúra 80. rokov a jej súvislosti. Bratislava, Pallas 1993.

20 Česká a slovenská architektúra 1971 – 2011. Eds. Jiří Ševčík – Monika Mitáňová, Praha, VVP AVU 2013, s. 240.

21 DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: K smerovaniu a dielam architektúry na Slovensku po roku 1989. *Architektúra & urbanizmus* 29, 1995, 3 – 4, s. 5 – 11.

22 MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Architektonická scéna deväťdesiatych rokov: narácie, abstrakcie a stratégie. *Architektúra & urbanizmus* 34, 2000, 3 – 4, s. 116.

23 BENEŠ, Ondřej – ŠEVČÍK, Oldřich: Architektúra: devadesátá léta a první desetiletí 21. století. *Architektúra & urbanizmus* 45, 2011, 3 – 4, s. 224.

24 Tamže, s. 235 – 236.

25 HRUŠKA, Emanuel: 40 rokov architektov a urbanistov na povojnovej socialistickej výstavbe Československa. *Architektúra a urbanizmus* 19, 1985, 2, s. 67.

26 BENEŠ, Ondřej – ŠEVČÍK, Oldřich: 2011, s. 233.

27 KUSÝ, Martin: 1971, s. 6 a 8.

28 KRATOCHVÍL, Petr – HALÍK, Pavel: K současnému vývoji světové architektury. *Architektúra a urbanizmus* 21, 1987, 1, s. 3 – 22. HALÍK, Pavel: Architektúra dekonstrukce. *Architektúra a urbanizmus* 25, 1991, 1, s. 7 – 16. KRATOCHVÍL, Petr: Postmoderna versus recidiva moderny? *Architektúra a urbanizmus* 26, 1992, 3 – 4, s. 191 – 195.

29 KLOTZ, Heinrich: Architektúra jako nositel významů. *Architektúra a urbanizmus* 24, 1990, 1, s. 3 – 17. JENCKS, Charles: Nový klasicizmus a jeho vznikající pravidla. *Architektúra a urbanizmus* 24, 1990, 2, s. 51 – 63.

30 URLICH, Petr: Klasický model jako kontinuální program. *Architektúra a urbanizmus* 25, 1992, 3 – 4, s. 213 – 218.

31 ZERVAN, Marian: Postmoderna a moderna: Protiklady a súvislosti. *Architektúra a urbanizmus* 25, 1992, 3 – 4, s. 197 – 198.

32 MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Problémy lokálneho výrazu architektúry. *Architektúra a urbanizmus* 25, 1991, 3, s. 138 – 139.

33 DULLA, Matúš: Regionalizmus na Slovensku. *Architektúra a urbanizmus* 25, 1991, 3, s. 143 – 163.

34 PAUER, Jozef: Historické vedomie a moderná architektúra. *Architektúra a urbanizmus* 25, 1991, 3, s. 194 – 195.

35 DULLA, Matúš: K problematike centra, periférie a regiónu v architektúre. *Architektúra & urbanizmus* 28, 1993, 3 – 4, s. 3 – 8.

36 Spomeňme aspoň DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: 1995, DULLA, Matúš: Fikcia národného v slovenskej architektúre dvoch storočí. *Architektúra & urbanizmus* 34, 2000, 3 – 4, s. 97 – 102, MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: 2000 alebo MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Bola klasická moderna inšpiráciou? *Architektúra & urbanizmus* 39, 2005, 1 – 2, s. 25 – 41.

37 ACHLEITNER, Friedrich: Architektur in der Region. *Architektúra & urbanizmus* 28, 1994, 3 – 4, s. 13 – 20.

38 Kniha síce vyšla v českom preklade Petra Kratochvíla a Pavla Halíka až v roku 2004, vo vtedajšom Československu však boli k dispozícii aj jej pôvodné vydania, najmä to z roku 1992.

39 LIBESKIND, Daniel: My projects for Berlin. *Architektúra & urbanizmus* 28, 1994, 1 – 2, s. 4 – 15, GAULTIER, Douglas: Daniel Libeskind, Berlin after the „Fall“. *Architektúra & urbanizmus* 28, 1994, 1 – 2, s. 62 – 69. ZERVAN, Marian: BB – chvála narušenosti. *Architektúra & urbanizmus* 28, 1994, 1 – 2, s. 34 – 39.

**PROF. DR. ING. ARCH.
HENRIETA MORAVČIKOVÁ**

ÚSTAV STAVEBNÍCTVA
A ARCHITEKTÚRY SAV
Dúbravská cesta 9
845 03 Bratislava

FAKULTA ARCHITEKTÚRY STU
Námestie slobody 19
812 45 Bratislava
Slovensko

moravcikova@savba.sk

žánrový rámec a neobjavovali sa v rámci vopred stanovených rubrik. Ich frekvencia, rovnako ako forma bezprostredne odrážala najmä osobné bádateľské preferencie tvorcov časopisu. Tie však bezprostredne súviseli so širšou československou, ale aj s medzinárodnou architektonickou diskusiou. Diferenciácia tém a problémov diskutovaných v časopise *Architektúra & urbanizmus* v súvislosti so súdobou architektúrou do určitej miery korešponduje s členením, ktoré vo svojej antológii založili Jiří Ševčík a Monika Mitášová. Aj v textoch v tomto časopise možno identifikovať výraznú fenomenologickú líniu premýšľania o architektúre nadväzujúcu, respektíve inšpirovanú dielom Christiana Norberga-Schulza a Kennetha Framptona, ktorá sa prejavuje od polovice osemdesiatych rokov až do polovice deväťdesiatych rokov.⁵⁴ Päťdesiatročné obdobie vychádzania časopisu súčasne odráža postupné sústredenie záujmu autorov na vlastnosti architektonickej formy. Spôsob písania o súdobej architektúre sa posunul od skúmania typologických a spoločenských súvislostí ku analýze formálnych prejavov a k triedeniu smerovaní, ktoré vyvrcholilo začiatkom deväťdesiatych rokov.

Monika Mitášová v závere spomínanej antológie poukazuje na skutočnosť, že „osciláciu medzi dejinami, teóriami a kritikami... možno chápať ako prejavy suverenity profesie pestovanej z rozličných uhlov pohľadu.“⁵⁵ V našom prípade môžeme túto bohatosť žánrov a formátov písania o súdobej architektúre, rovnako ako ich striedanie, považovať nielen za prejav suverenity časopisu *Architektúra & urbanizmus*, ale aj za potvrdenie jeho otvorenosti a citlivosti vo vzťahu k súdobej architektúre a k jej témam. Také striedanie pohľadov možno súčasne vnímať aj ako seizmografický záznam pohybov na vtedajšej slovenskej a českej architektonickej scéne.⁵⁶

40 ZERVAN, Marian: Atypické aj atypické úvahy o priestore. *Architektúra & urbanizmus* 30, 1996, 3, s. 145 – 154. ZERVAN, Marian: Epistemológia architektonického priestoru Phillipa Boudona. *Architektúra & urbanizmus* 30, 1996, 3, s. 155 – 165.

41 VAŠKO, Imrich: Paralelné posuny. Teória geo-architektonicko-klimatického oblaku SK. *Architektúra & urbanizmus* 44, 2010, 1 – 2, s. 2 – 21.

42 KOBAN, Juraj: Postpersonalistická doba. *Architektúra & urbanizmus* 44, 2010, 1 – 2, s. 24 – 33.

43 Spomeňme napríklad snahu identifikovať a opísať zákonitosti historického a súdobej stavebného vývoja v hlavnom meste Slovenska. MORAVČIKOVÁ, Henrieta: Bratislava: mesto bez vlastností? *Architektúra & urbanizmus* 44, 2010, 1 – 2, s. 35 – 51.

44 KRATOCHVÍL, Petr: Veřejný prostor jako architektonický a sociální problém. *Architektúra & urbanizmus* 45, 2011, 3 – 4, s. 144 – 165.

45 BENEŠ, Ondřej – ŠEVČÍK, Oldřich: O významu „nepřiruční teorie“, čili několik poznámek k aktuálnímu stavu české architektonické teorie a k práci architekta. *Architektúra & urbanizmus* 41, 2007, 1 – 2, s. 3 – 20.

46 DULLA, Matúš: Niektoré otázky architektonickej kritiky a tvorby. *Architektúra a urbanizmus* 10, 1976, 4, s. 7 – 14. HUŠTÁK, Ján: *Architektúra a kritika. Architektúra a urbanizmus* 12, 1978, 3, s. 133 – 146. SEDLÁKOVÁ, Radomíra: Poznámky k architektonickej kritice. *Architektúra a urbanizmus* 19, 1985, 2, s. 105 – 117.

47 MAŠEK, Martin: K taxonomii architektúry. *Architektúra a urbanizmus* 22, 1988, 1, s. 21 – 31. MAŠEK, Martin: K problematike hodnôt a hodnotenia architektúry. *Architektúra a urbanizmus* 22, 1988, 2, s. 83 – 90.

48 Kritiku technicizácie výstavby, masovej typizácie a unifikácie či kritiku absencie komplexnej tvorby životného prostredia sídlisk nájdeme v texte KUSÝ, Martin: 1971. Kritike technicizácie a schematizácie výstavby sa venovala Fašangová, 1975.

49 Spoločensko-kritickú reflexiu architektonickej a urbanistickej situácie v Bratislave na začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia predložil VAŠKO, Imrich: Bratislava 1994 (teraz). *Architektúra & urbanizmus* 28, 1994, 1 – 2, s. 16 – 21. Ako systémovú kritiku fungovania plánovania a výstavby Bratislavy možno hodnotiť záverečnú diskusiu sympózia. Narušené mesto Berlín – Bratislava, diskusia. *Architektúra & urbanizmus* 28, 1994, 1 – 2, s. 74 – 81.

50 6 rokov po. *Architektúra & urbanizmus* 29, 1995, 3 – 4, s. 3 – 89.

51 Porovnaj s výsledkami analýzy textov v DULLA, Matúš: Teória a veda v architektúre: Päťdesiat rokov časopisu *Architektúra & urbanizmus*. *Architektúra & urbanizmus* 50, 2016, 3 – 4, s. 134 – 147.

52 BENEŠ, Ondřej – ŠEVČÍK, Oldřich, 2011, Szabó, Lavente: Narration, abstraction, context. Contributions to the interpretation of the architecture of contemporary public buildings in Hungary. *Architektúra & urbanizmus* 48, 2014, 1 – 2, s. 90 – 105.

53 KRCHO, Ján: Od vojenských kasární po Kulturpark. *Architektúra & urbanizmus* 47, 3 – 4, s. 255 – 265. PAŇÁK, Pavol: Rekonštrukcia a dostavba areálu Slovenskej národnej galérie v Bratislave. *Architektúra & urbanizmus* 47, 3 – 4, s. 267 – 279.

54 Pozri aj MITÁŠOVÁ, Monika: Dění anto-logizace. Historizace teorie a teoretizace historie textů o architektuře nedávné minulosti v Československu a jeho nástupnických státech. In: Česká a slovenská architektura 1971 – 2011. Eds. Jiří Ševčík – Monika Mitášová. Praha, VVP AVU 2013, s. 926.

55 Tamže, s. 930.

56 Text vznikol aj vďaka podpore výskumného projektu APVV-15-0349 Individuum a spoločnosť – ich vzájomná reflexia v historickom procese.